

INTERNATIONAL NEW TOWN INSTITUTE

Een onvoltooid project: dromen van de nieuwe Nederlandse stad

Het experimentele potentieel van de
groekernen herontdekt

INTI, April 2020

SAMENVATTING

Het project omvat een studie naar de groekernen uit de jaren zeventig als plekken met een potentieel voor de verstedelijkingsopgave van de nabije toekomst. De experimentele ontstaansperiode van de groekernen vormt voor ons de inspiratie voor een nieuwe generatie van stedelijke programma's en ruimtes, die de verdere verstedelijking en verdichting van de Randstad met een miljoen inwoners kunnen sturen. De groekernen hebben nooit hun oorspronkelijke ambities waar kunnen maken en zijn deels onvoltooid; ze bieden veel onbenutte ruimte en infrastructuur om deze uitdaging ook kwantitatief aan te gaan.

Dit project zal onderzoek doen naar de oorspronkelijke idealen en het experiment dat vorm kreeg in de woningbouw, de stedenbouw en met name in de collectieve voorzieningen in de groekernen, als uiting van de verzorgingsstaat die in de jaren '70 op zijn hoogtepunt was. De analyse van deze experimenten, de condities die ervoor nodig waren en de ontvangst ervan door de bewoners zullen het fundament bieden voor drie mogelijke toekomstscenario's.

Doel van het project is de verbeeldingskracht en de maatschappelijke betekenis van stedenbouw opnieuw op de kaart te zetten. Het is de uitdrukkelijke bedoeling te inspireren via het inzetten van ontwerp om het experimentele potentieel van de 'onvoltooiden' groekernen onder de aandacht te brengen van een breed publiek van ontwerpers, bestuurders, geïnteresseerden en uiteraard de bewoners van de huidige groekernen.

Het resultaat is een essay (gedrukt en digitaal), waarmee een debat over de toekomstige verstedelijking zal worden aangejaagd, presentaties bij verschillende gelegenheden en lokale debatten. Dit essay dient tevens als start voor een tweede fase in 2021 waarin de scenario's door ontwerpers zullen worden uitgewerkt.

ACHTERGROND

Nederland heeft een uniek stedelijk patroon waarbij niet één stad alle andere overheerst in grootte, belang of aanzien, maar dat bestaat uit een historisch gegroeid netwerk van stedelijke kernen. De laatste lootjes aan de stam van stedelijke kernen, die pas een halve eeuw oud zijn, zijn de groekernen, die in de jaren '70 het antwoord vormden op de toenmalige woningnood.

Anno 2020 is er opnieuw een woningopgave van maar liefst 1.000.000 woningen, die door de Corona crisis des te nijpender dreigt te worden, zoals Bernard Hulsman recent in NRC schreef.¹ Er is een tekort van 315.000 huizen dat moet worden ingelopen en daarnaast een behoefte om het komende decennium 80.000 woningen per jaar te bouwen. Om deze opgave te realiseren - zo is de consensus bij een belangrijk deel van de vakwereld, de wetenschap en de overheid - zou de prioriteit moeten liggen bij het intensiveren van bestaand stedelijk gebied. Bij een ander deel overheerst echter de stelling dat een dergelijke bouwstroom alleen in het landelijk gebied gerealiseerd kan worden omdat bouwen in bestaand stedelijk gebied te complex en te langzaam zou zijn. De vraag is echter: welk stedelijk gebied? Hebben we het alleen over de vijf grote steden of ook over de kleine stadjes die verspreid in de grotere Randstad liggen, ook wel bekend als de (voormalige) groekernen, zoals Zoetermeer, Hoofddorp, Spijkenisse, Almere of Helmond?

¹ Bernard Hulsman en Sam de Voogt, 'Hoe de overheid zelf de woningnood creëerde', NRC 18-19 april 2020, p.26-29

Zetten we in op de versterking van Amsterdam tot mega-metropool of kunnen we het bestaande netwerk van gedifferentieerde steden en stadjes in zijn geheel intensiveren? Zo ja: wat is de rol van de groeikernen binnen deze ruimtelijke transformatie? Wij geloven dat een studie naar het verstedelijkingspotentieel van de groeikernen het gepolariseerde debat over de woningopgave kan verrijken met nieuwe inzichten.

Symbolen van de verzorgingsstaat

De groeikernen zijn de Nederlandse tak van de wereldwijde familie van naoorlogse New Towns.

Hun benaming verradt al de bureaucratische en planologische oorsprong van deze steden. Ze komen voort uit een wetenschappelijke en beleidsmatige benadering van de Nederlandse verstedelijking, als een complex proces dat met grote precisie en van bovenaf werd aangestuurd, maar uitgevoerd werd door de gemeenten.

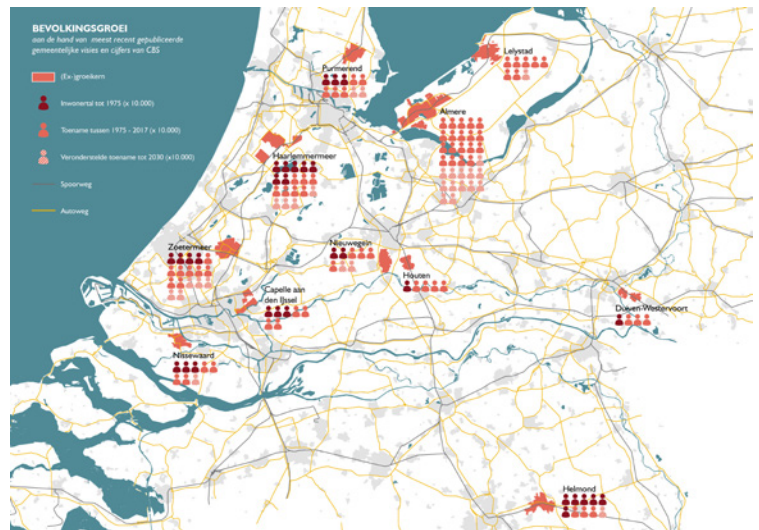
Binnen het beleid van 'gebundelde deconcentratie' werden vanaf het einde van de jaren zestig negentien gemeentes aangewezen om ca. 1.000.000 woningen onder te brengen ten behoeve van de overloop van een nabijgelegen grote stad. Zo groeiden de gemeentes Purmerend, Hoofddorp, Zoetermeer, Spijkenisse (Nissewaard), Capelle aan den IJssel, Nieuwegein, Houten, Duiven-Westervoort en Helmond van dorpje of kleine stad tot middelgrote stad van tenminste 50.000 inwoners. Ook zij maken nu deel uit van het Nederlandse stedelijk netwerk. Deze getransformeerde dorpen zijn, samen met de nieuwe steden in de polders, Almere en Lelystad, de Nederlandse New Towns.

De groeikernen komen voort uit de tweede nota voor de ruimtelijke ordening (1966) en behoren daarmee tot een halve eeuw van nationaal ruimtelijk beleid waarin Nederland in feite als één samenhangend en integrale planningsopgave werd gezien. Waar en hoe mensen wonen, bewegen, recreëren en werken kon gestuurd worden door het planmatig aanleggen van wijken, wegen, spoorlijnen, parken en het bouwen van grote, werk verschaffende overheids- instituties als ziekenhuizen, universiteiten, ministeries en andere overheidsdiensten.

Tegelijkertijd zijn de groeikernen gebouwd volgens een nieuwe opvatting van wat de Nederlandse maatschappij aan haar inwoners te bieden had. De stedenbouw en het ruimtelijk beleid waren tot het begin van de jaren zestig nog gericht op de wederopbouw van Nederland en het vervullen van de primaire levensbehoeften als werk, onderdak, onderwijs en gezondheid. De nadruk lag op de kwantiteit van de woningproductie en op de standaardisering van de kwaliteit. Deze werd bereikt door de industriële productie van flats en rijtjeswoningen. Daarnaast werd er via herhaalbare modellen en voorzieningen aangestuurd op gemeenschapsvorming, waarbij de wijkgedachte voor hiërarchie en stabiliteit zorgde.

De groeikernen waren het product van de volgende fase van de economische en sociale ontwikkeling van Nederland na de wederopbouw: de opbouw van de verzorgingsstaat en de consumptiemaatschappij. De groeikernen werden veel suburbaner gebouwd dan de wijken uit de jaren vijftig en zestig, met groene woonwijken, grondgebonden woningen, ruimte voor de auto naast de fiets en het openbaar vervoer. Het suburbane leven van een huis met een tuin en een auto voor de deur werd door uitgekiend ontwerp van geschakelde woningen in complex ontworpen woonwijken voor grote groepen bereikbaar.

De lagere middenklasse en de arbeidersklassen waren niet meer beperkt tot gestapelde woningbouw, oude negentiende-eeuwse wijken of seriematige, industriële woningbouw, maar konden wonen in huizen en straten die voorheen aan de notaris en de arts voorbehouden waren. De groeikernen, met hun aanbod van diensten en commerciële voorzieningen, hun overal doorheen sijpelende groen, hun afwisselende en pittoreske woonwijken en een verkeerssysteem waarin autoverkeer, fietsroutes en wandelpaden op ingenieuze wijze waren gesepareerd, maakten de 'state of the art' van stedenbouw en architectuur bereikbaar voor iedereen. Daarom zijn ze niet los te zien van een maatschappijvisie en een rijksbeleid dat het beste werd verwoord door Minister-President Joop den Uyl met de 'spreiding van kennis, macht en inkomen', waarmee hij de sociale ongelijkheid wilde opheffen

Kwantitatieve opgave in groeikernen (bron: INTI)

en een egalitaire en genivelleerde maatschappij nastreefde. Het was ook de tijd van de democratisering van het onderwijs, met als doel 'gelijke kansen voor iedereen', de introductie van Mamoetwet voor het middelbare onderwijs, de Middenschool, de stadsvernieuwing onder het motto 'bouwen voor de buurt' en een explosie in het buurtwerk. Het goede leven van de jaren zestig en zeventig, bestaand uit een mix van emancipatie, individualisme, solidariteit en gelijkheid, werd op meerdere niveaus tegelijkertijd gerealiseerd. Daarbij ging een grote aandacht voor de menselijke schaal gepaard met een institutionele en ruimtelijke schaalvergroting.

Daarin was Nederland niet uitzonderlijk; dezelfde tendens zagen we gelijktijdig in Engeland met de derde generatie New Towns zoals Milton Keynes, in Denemarken met New Towns als Albertslund en in Frankrijk waar de Villes Nouvelles het Grands Ensembles beleid vervingen. Maar waar in deze landen de nieuwe steden optimistische uitzonderingen waren terwijl in de rest van de steden een grote mate van ongelijkheid bleef bestaan, waren de groeikernen in Nederland deel van een uitermate breed en inclusief beleid.

Experiment

De groeikernen werden voor een belangrijk deel gepland in de jaren zestig maar gebouwd in de jaren zeventig. Dit betekende dat waar hun grote lijnen en hun programma werden vastgesteld volgens wetenschappelijke en technische normen die meer bij de mentaliteit van de wederopbouw horen, hun uitwerking onder een ander cultureel en sociaal gesternte tot stand kwam. Zodra de planologen, verkeerskundigen en ingenieurs klaar waren met de basis van de groeikernen, trad er rond 1970 een nieuwe generatie stedenbouwkundigen en architecten aan, opgeleid in de revolutionaire jaren zestig, vol van maatschappelijke sturm und drang, geïnformeerd door de nieuwste sociale theorieën over de maatschappij en de nieuwste voorbeelden op het gebied van architectuur. Dit waren de mensen die hun studie begonnen met kort haar, een stropdas en een pijp, maar afstudeerden in spijkerpak, met lang haar en een shagje. Ze hadden hun eigen professoren mogen ontslaan en benoemen en gaven elkaar onderwijs over architectuur en maatschappelijke theorie die aan de Technische Universiteiten niet tot het curriculum behoorden.

Bovendien bouwden ze voor inwoners die heel anders waren dan de mensen voor wie de woonwijken van de jaren vijftig en zestig waren gebouwd, niet langer de jonge gezinnen van arbeiders en kantoorclerken die al lang blij waren met een eigen woning, maar gezinnen die tot de (lagere) middenklasse behoorden, zich als pioniers zagen, die zich wilden emanciperen, die in de nieuwe stad een manier zagen om deel te zijn van een nieuwe, vrije consumptiemaatschappij, vol met materiele luxe en mogelijkheden om zich individueel te ontwikkelen.²

Het is dan ook niet verwonderlijk dat we juist in de architectonische uitwerking van de groeikernen een experimenteel en vernieuwend elan zien, dat zelfs voor de Nederlandse traditie van constante vernieuwing, bijzonder is. Inclusiviteit, persoonlijke ontwikkeling, transparantie, toeval, ontmoeting, afwisseling, authenticiteit, herkenbaarheid, historie en ecologie waren waarden die overal werden nagestreefd en leidden tot merkwaardige combinaties en oplossingen, zoals in de bekende Meerpaal van Van Klinger in Dronten. Dezelfde methode van vrije combinaties van functies die elkaar positief zouden verrijken werden toegepast in voorzieningen zo divers als brandweerkazernes, bestuurscentra, scholen, ziekenhuizen, theaters, buurthuizen, winkelcentra, parken en politiekantoren. Representativiteit, strengheid, monumentaliteit werden taboe, waardoor de hele traditie van het bouwen van publieke gebouwen op losse schroeven werd gezet. Regelmaat, symmetrie, geslotenheid en duidelijke ingangen verdwenen uit de gebouwen; ervoor in de plaats kwamen gebouwen als stukjes stad, waar binnen en buiten, openbaar en privé, klein en groot, nostalgie en futurisme, transparantie en bescherming zich vermengden in steeds complexere en soms onwerkbaardere vormen.

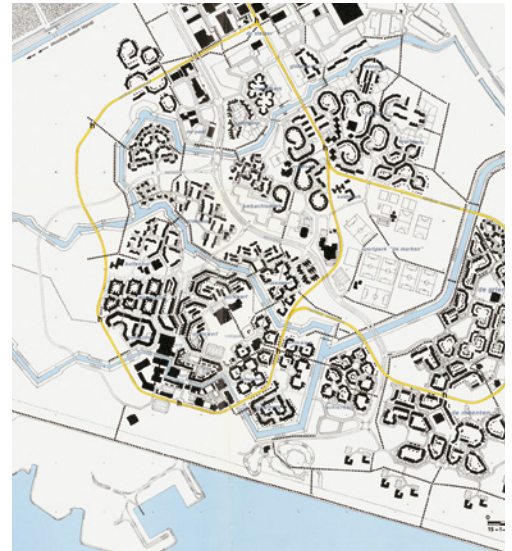
Maar de behoefte aan 'experiment', aan het opnieuw uitvinden en verbeteren van de maatschappij, vinden we niet alleen in het ontwerp van publieke gebouwen. Ook in de woningbouw werd volgens dezelfde principes gezocht naar nieuwe woonvormen, dikwijls gestimuleerd en gefinancierd door de rijksoverheid.³ Dat experiment richtte zich ook op programmatische vernieuwing en introduceerde bijvoorbeeld architectuur voor collectieve woongroepen, systemen om de flexibiliteit van het wonen te bevorderen en nieuwe constructiemethodes.

² Joris van Casteren, Lelystad, Prometheus 2008

³ Barzilay, Marcel, Ruben Ferwerda, Anita Blom, Experimentele woningbouw in Nederland 1968-1980: 64 gerealiseerde woonbeloften, Rotterdam 2020

Buurtcentrum Meerzicht, Zoetermeer

Stedenbouwkundig plan Almere Haven, 1976

Woondekken met zwembad, Zoetermeer (bron: ERA)

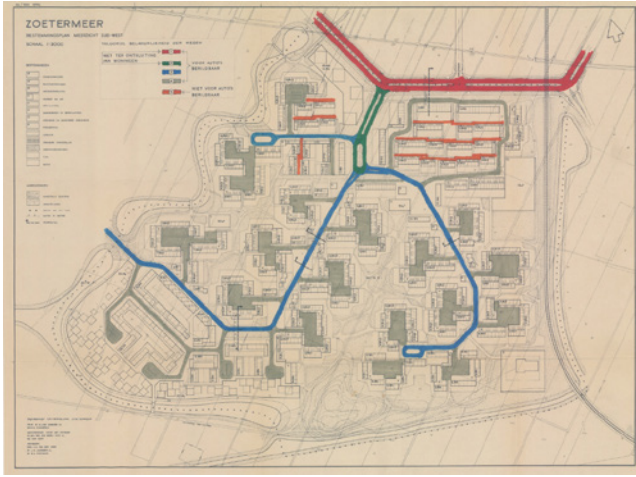

De Roef, restaurant, kroeg, theater en kerk, Almere, ca. 1975 (bron: haven.almere.nl)

In het onderwijs werd voorrang gegeven aan groepsonderwijs in plaats van klassikaal onderwijs en in het algemeen aan vrijer onderwijs. De pioniersdrang in de groeikernen leidde zelfs tot de invoering van vernieuwende onderwijsconcepten “ten koste van een goede bewaking van de leerresultaten en van kritische reflectie op de congruentie tussen onderwijsconcept en leerlingenpubliek”.⁴ Daarnaast werden allerlei vernieuwingen doorgevoerd in de buurtvoorzieningen (jongerencentra, bibliotheek, theater, culturele centra, zwembad), de zorg (nieuwe zorgconcepten in de wijk, bejaardencentra), het bestuur (democratisering van het bestuur) en ook financiering van de woningbouw (HAT eenheden, premie A en B woningen).

In iedere groeikern vinden we voorbeelden van deze architectuur van de hoop en de verandering. Sommigen ervan zijn bekend, zoals het al genoemde De Meerpaal van Van Klinger en in Dronten of het gebouw Corrosia in Almere. Sommige zijn alweer afgebroken, zoals het buurtcentrum van Alberts en Van Huut in de wijk Meerzicht in Zoetermeer. Andere zijn met afbraak bedreigd zoals de brandweerkazerne in Zoetermeer of het bejaardentehuis van Herman Hertzberger in Almere Haven.

⁴ Over de slechte kwaliteit van het onderwijs in Almere en de relatie met het feit dat Almere een New Town is: Achterblijvende_onderwijsresultaten_in_het_basison.pdf

Pleintjesplan Zoetermeer, 1968

Kubuswoningen, Helmond, 1974 (bron: wikimedia Commons)

Onvoltooid project

De groeikernen kwamen echter al snel in zwaar weer terecht. Met name de oliecrisis van 1973 en de wereldwijde economische crisis van 1979 zorgden ervoor dat de groeikernen niet volgens de oorspronkelijke ambities konden worden uitgevoerd. In de daaropvolgende decennia ruilden de groeikernen hun nieuwheid en bijzonderheid in voor een reputatie van saaiheid, en de aandacht ging terug naar de stadscentra als populaire plekken van vernieuwing en experiment. In de vierde nota ruimtelijke ordening (1988) werd al afstand genomen van het groeikernenbeleid en werd het als een vergissing beschouwd. De ambities waarmee de groeikernen waren gestart werden bijgesteld en ze bleven beperkt tot slaperige woonoorden, waar vooral forenzen wonen omdat de werkgelegenheid ernstig achterbleef bij de oorspronkelijke plannen. Dat gold overigens ook voor de overige voorzieningen die bij een stad horen; ook op dit terrein kwamen de groeikernen er bekaaid van af. Terwijl de infrastructuur en de groengebieden overgedimensioneerd waren, mankeerde het de groeikernen aan stedelijkheid, voorzieningen en in het algemeen aan diversiteit in de woningbouw en de bevolking.

De nieuwe middelgrote steden worden door hun bewoners over het algemeen beschouwd als comfortabele groene steden, maar wanneer de vergelijking tussen de New Towns en oudere middelgrote steden wordt gemaakt, valt die voor de New Towns negatief uit. In vergelijking tot de historische steden zijn de ex-groeikernen nog geen “complete” steden.⁵ Opeenvolgende stadsbesturen zagen als oplossing het importeren van kwaliteiten van de oude steden, zoals een compact en gezellig stadscentrum, met nieuwe winkels, een theater, bibliotheek of stadhuis.

Deze investeringen zijn door de meest voormalige groeikernen inmiddels gedaan. Daarnaast blijven er echter een aantal opgaven staan, die -vanwege hun gemeenschappelijke geschiedenis- voor veel van de groeikernen vergelijkbaar zijn: Diversificatie van de monotone woningvoorraad; Transformatie van verouderd of ongebruikt bedrijfstuurgood; Transformatie publieke ruimte en groenstructuren; Voorzieningen en leefbaarheid (draagvlak, sociaal culturele opgave, zorgvraag, werkgelegenheid); Klimaat en energietransitie (verduurzaming, vergroening, klimaatadaptatie); Achterstanden op het gebied van verkeer en vervoer; Gebrek aan identiteit of een negatief imago.

De visie op deze opgaven geven de groeikernen in openbaar gepubliceerde documenten die de ontwikkelrichting en ambities van de stad – meestal met als horizon 2030 – aangeven (zie literatuurlijst). Hierin zijn drie verschillende koersen te onderscheiden, die variëren van behoud van het oorspronkelijke groene en suburbane karakter (Capelle a/d IJssel, Houten, Duiven-Westervoort), tot het groeien tot een complete, compacte stad (Hoofddorp en Helmond) tot de tussenweg die streeft naar de suburbane stad (Almere, Nissewaard, Zoetermeer, Nieuwegein, Purmerend en Lelystad). Deze plannen hebben met elkaar gemeen dat ze niet experimenteel zijn, noch vernieuwend. Hoewel er tussen de verschillende steden grote verschillen bestaan, laten de documenten veelal een generiek beeld zien dat vaak geleid wordt door de wens van de oudere bewoners dat er zo min mogelijk verandert. Opvallend is dat er geen oog is voor de eigenheid van deze groeikernen en dat een specifiek stedelijk beeld ontbreekt. Dikwijls ontbreekt een duidelijk beeld van de veranderde positie van de groeikern in de regio en wordt het beleid niet gekoppeld aan de grotere verstedelijkingsopgave van Nederland.

⁵ Reijndorp, Arnold, Bijlsma, Lieke, & Nio, Ivan, Atlas Nieuwe Steden. De verstedelijking van de groeikernen, Zeist: Trancity/Valiz i.s.m. International New Town Institute, 2012

RELEVANTIE

In de hevige discussie over de woningnood die momenteel in de vakmedia gevoerd wordt, gaat het vaak over de plek waar gebouwd kan worden. Daarin lijkt de keus beperkt tot binnenstedelijk of buitenstedelijk bouwen: in de grote steden of in het weiland. Maar aan de potenties van de groeikernen wordt voorbij gekeken. Deze steden hebben een reeds aanwezige stedenbouwkundige structuur, voorzieningen en een community waarop voortgebouwd kan worden. Ze zijn gunstig gelegen in de ruimtelijke structuur van met name de Randstad en zijn goed verbonden met snelwegen, trein en tramlijnen. Ze bezitten de potentie om als volwaardige onderdelen van het stedelijke netwerk mee te doen en een rol te spelen in het lenigen van de woningnood en het verschaffen van werkgelegenheid. Als onvoltooid project kunnen ook de groeikernen zelf profiteren van de huidige druk op de woningmarkt, wanneer de opgave tenminste niet simpelweg vertaald wordt als het toevoegen van woningen, maar als het toevoegen van stedelijkheid en diversiteit. Dit kan veel van de problemen van de groeikernen -monotonie, massale vergrijzing, saai imago- verbeteren en de kwaliteit van deze steden verhogen.

De transformatie van de groeikernen gaat op dit moment op de business as usual manier - met wat extra aandacht voor duurzaamheid. Maar moeten we niet veel radicaler zijn? De behoefte aan een nieuw stedelijk ideaal om met de grote opgaven van deze tijd -klimaatadaptatie, migratie, ongelijkheid- om te gaan is groeiende. Die behoefte is alleen nog maar versterkt door de recente klimaatcrises, droogte, storm en corona. Kunnen de groeikernen opnieuw dienen als platform voor stedelijk experiment? Dit project wil de verbeelding aan de macht brengen en ontwerpkraft gebruiken om voorstellen te kunnen doen die in de dagelijkse sfeer van efficiëntie en excellentie niet denkbaar zijn.

De Corona crisis, waarvan we economisch gezien nog maar het prille begin kunnen zien, heeft een aantal discussies over de toekomstige verstedelijkings en maatschappelijke opgave versneld en uitvergroot. Ten eerste is woningbouw de enige bouwopgave waarvan de urgentie alleen maar is toegenomen. Daarnaast heeft de crisis gezorgd voor een, in elk geval tijdelijke, opleving van de aandacht voor het belang van een sterke en vooruitdenkende overheid. Deze herwaardering van de plannende en zorgende overheid betreft met name ook de ruimtelijke ordening: het naast elkaar plaatsen van werken en wonen, het temperen van de mobiliteit, de energietransitie, het garanderen van de stad als een plek van verblijf, niet slechts als een consumptie en productiemachine. Ten derde opent de huidige crisis onze ogen weer voor het belang van de gemeenschap op kleine schaal, de solidariteit op buurt en wijkniveau, maar ook de mogelijkheden om sociale contacten en zelfs culturele events te organiseren door middel van digitale media. Er is zich een nieuwe hybride 'commons' aan het vormen, die zowel lokaal als mediaal is, zowel intiem als open naar de wereld. De vaststelling tenslotte dat het grootste aandeel van de bevolkingsgroei veroorzaakt zal worden door immigratie betekent dat gemeenschapsvorming ook daadwerkelijk zal moeten worden gefaciliteerd door een visionair denkende overheid, met als een belangrijk instrument de planning van nieuwe stedelijke gebieden.

Dit project is bedoeld voor een breed publiek. De vragen en problemen rondom de woningnood trekken immers een steeds grotere aandacht en een groter publiek. Door de manier waarop we de resultaten van het onderzoek gaan presenteren, zowel voor een vakpubliek (in de relevante media en een conferentie) als voor een groter publiek (in kranten en via lokale debatten) hopen we dat te bereiken.

VOORSTEL

Het project van De Nieuwe Nederlandse Stad houdt in het aanboren van de potentiële mogelijkheden van de groeikernen om de woonwijken en stadsgemeenschappen van de toekomst vorm te geven. Het voorstel is om een tweeluik te maken van onderzoek en ontwerpstudio's die samen een verrassend en inspirerend beeld geven van de mogelijke toekomst van deze voormalige groeikernen.

Dit projectvoorstel voor een aanvraag bij het SCI richt zich op het eerste deel van het tweeluik, dat zowel een voorbereiding is op het twee deel als dat het een zelfstandig product oplevert.

Het eerste luik is een onderzoek naar de experimenten en uitvindingen van de jaren zeventig; naar de dikwijls onbekende maar verrassende iconen van de eerste generatie. We richten ons in eerste instantie op iconen van het publieke belang, geïnspireerd door hoe deze opgericht werden door de eerste generatie pioniers in de jaren zeventig. In dit project ligt de nadruk op inspiratie, geloof in de toekomst, het experiment en architectuur en cultuur als middel om een gemeenschap betekenis en kleur te geven. Het gaat dan om bijzondere gebouwen en plekken als centrum de Terp in Capelle a/d IJssel, theater Corrosia in Almere, woongroepen in Spijkenisse et cetera.

De huidige en toekomstige bevolkingsgroei is echter van een heel andere aard dan die van veertig jaar geleden, toen de groeikernen vollieden met nieuwe inwoners. Toen was de belangrijkste doelgroep vrij homogeen: die van jonge gezinnen waarvoor eengezinswoningen werden gebouwd. Die homogeniteit is inmiddels verdwenen, óók in de groeikernen. In 2019 groeide de Nederlandse bevolking grotendeels door immigratie, met 132.000 mensen.⁶ De toekomstige bewoners zullen een bont gezelschap zijn van migranten, senioren, expats, arbeidsmigranten, studenten en lokalen. Bovendien zal de Nederlandse bevolking binnenkort voor maar liefst 20% uit alleenstaanden bestaan en dat percentage ligt in de Randstad nog hoger.⁷

De nieuwe woonwijken zullen dus cultureel en economisch diverser zijn dan ooit tevoren. Bovendien is het migreren niet langer een 'one way street', met migranten die blijven. De bevolking van de toekomstige woonwijken zal een vlottende zijn; de sociale structuur zal evenzeer getekend worden door het vertrekken van mensen als door het arriveren. Woonwijken zullen net zo goed hun functie moeten vervullen voor mensen met diepe wortels die voor generaties zullen blijven, als voor expats die slechts enkele jaren blijven en arbeidsmigranten die zich enkele maanden per jaar thuis moeten voelen.

De woonwijk van de toekomst en de stad van de toekomst zal er een zijn van komen én gaan. Dit betekent een hele set nieuwe uitdagingen aan de stedenbouwkundige opzet van deze wijken en aan de opzet en ook het ontwerp van de gedeelde voorzieningen waarin en waar omheen de gemeenschap zich kan vormen.

Het begrip 'gemeenschap' krijgt ook een nieuwe lading. Het is immers voor velen duidelijk dat een puur op marktmechanismen draaiende woning en vastgoedmarkt de grenzen van wat maatschappelijk acceptabel is heeft bereikt. De ongelijkheid op de woningmarkt tussen de 'haves' en de 'have nots' en de problemen die ontstaan in het kielzog van de zich uit zorg, onderwijs en maatschappelijk werk terugtrekkende overheid maakt het noodzakelijk dat het idee van het publieke belang opnieuw moet worden bedacht. Ook de Corona crisis maakte het belang van een sterke overheid opnieuw duidelijk.

We hebben dus te maken met een uitdaging die zowel kwantitatief is als cultureel. De bestaande groeikernen houden ons een spiegel voor hoe een uitdaging van een dergelijke omvang in het verleden werd aangegaan. Bovendien bieden ze de ruimte om deze uitdaging op dezelfde plek opnieuw op te pakken.

Er zijn goede redenen om de experimentele architectuur en cultuur van de groeikernen, en met name zoals die tot stand kwam in de publieke en collectieve gebouwen, opnieuw onder de aandacht te brengen, niet als een historisch monument, maar als een inspiratie en als een springplank naar de toekomst.

Het product van dit eerste deel van het tweeluik is in de eerste plaats een analytisch essay dat zowel gedrukt als digitaal beschikbaar zal zijn. In het digitale essay zullen met foto's, film en audio de iconen van de nieuwe wereld van de jaren zeventig opnieuw tot leven worden gewekt in al hun optimisme en experimentaliteit. Daarnaast bevat

6 Bernard Hulsman en Sam de Voogt, Hoe de overheid zelf de woningnood creëerde, NRC 18-19 april 2020, p.26-29

7 Prognose over het percentage alleenstaanden van CBS en PBL: www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/aantal-alleenstaanden-in-2035-naar-20-procent-grote-en-middelgrote-steden-zullen-blijven-groeien~b1050ee4/

het essay een voorzet voor de toekomst: een drietal ontwerpscenario's over de toekomst van de groeikernen als nieuwe Nederlandse steden waarin de hedendaagse opgaven van klimaatadaptatie, migratie, stedelijkheid, mobiliteit, (decentrale) voedselproductie, natuur, community en cultuur vormgegeven kunnen worden.

De drie verschillende ontwerpscenario's zullen berusten op drie verschillende ideaalbeelden:

- Hoge dichtheid met een scherp onderscheid tussen stad en natuur
- Uitgespreid en nóg suburbaner met een overvloeien van de stad en de natuur
- Groei met uitbreidingswijken waarbij smart technologie bestaande problemen verhelpt

De uitkomsten van het onderzoek en het essay zullen gepresenteerd worden op een conferentie eind 2020.

Plan van aanpak

Het onderzoek naar de Groeikernen kan een vliegende start maken door het vele onderzoek dat in de afgelopen jaren reeds is verricht en gepubliceerd, onder meer door INTI zelf. Voor dit project nemen we echter een bijzondere route. We zullen gebruik maken van literatuuronderzoek, maar ook van onderzoek ter plekke en gesprekken met verantwoordelijken, gebruikers en ontwerpers van de verschillende gebouwen en plekken die we willen onderzoeken. De vraag zal daarbij steeds zijn welke maatschappelijke dromen waren de drijfveer voor de makers toen de gebouwen tot stand kwamen, en hoe werden de gebouwen ervaren door de gebruikers. Met andere woorden: hoe zette men dikwijls uiterst ideële doelen om in resultaten? Juist de kloof tussen de ideale enerzijds en de geleefde werkelijkheid is interessant, want daar wordt een simpel gebouw of park ook daadwerkelijk een experiment. Het lukken of juist mislukken van de projecten zal een ongekend scherp beeld opleveren van de verwachtingen die men had, maar ook van de reikwijdte en de mogelijkheden van architectuur, stedenbouw en landschap. Het onderzoek zal dus niet eindigen bij het opgeleverde gebouw, maar juist de avonturen van de gemeenschap met het opgeleverde project een centrale rol geven.

Dit onderzoek zal bestaan uit een historisch deel, met teksten en beelden die de achtergronden en de totstandkoming van de projecten toelichten. Daarnaast zal er een deel zijn dat door middel van gesprekken, fotografie en film de ervaringen met het project zullen weergeven, van de dag van opening tot vandaag.

Het naast elkaar leggen van de bedoelingen van de projecten met de gebruiksgeschiedenis tot en met nu, geeft ons een doorsnede door de tijd waarin de veranderingen op cultureel, economisch en maatschappelijk niveau haarscherp in beeld komen. De projecten vormen als het waren even zoveel 'micro geschiedenissen' van een halve eeuw maken van de samenleving.

Het onderzoek culmineert in het formuleren van een aantal nieuwe opgaven voor de volgende vijftig jaar van het maken van Nederland, met de ervaring, de teleurstellingen maar ook de inspiratie van de vorige halve eeuw als bagage. Zo krijgt het slot van het onderzoek het karakter van een polemieek, wellicht van een manifest, voor het injecteren van het debat over de ruimtelijke toekomst van ons land met dezelfde passie en geëngageerdheid als waarmee de groeikernen destijds werden ontworpen, gebouwd en bewoond. Uiteraard zullen de idealen voor de toekomst anders zijn dan die uit het verleden, soms zelfs tegengesteld. Het is dan ook niet de bedoeling om de groeikernen te bevriezen in de tijd als monumenten, maar om van ze te leren voor de toekomst.

Het geheel zal gepresenteerd worden in een rijk geïllustreerd (digitaal) essay, dat in een gedrukte versie zal verschijnen (een klein boekje met ca. 60 pagina's), maar ook online als een digitaal essay worden gepresenteerd. Dat geeft de mogelijkheid om een groter publiek te bereiken en naast tekstueel ook met foto's, film en audio te werken. Het essay zal eindigen in de formulering van scenario's en opgaven die als startpunt kunnen dienen voor het tweede deel van het tweeluik, dat echter buiten deze aanvraag valt.

Samenvattend:

■ Analyse van het bestaand onderzoek naar de groeikernen en maatschappelijke context	■ Beeldonderzoek
■ Analyse van de experimenten die zijn bedacht en/of uitgevoerd	■ Interviews, gebruiksgeschiedenis
■ Inzoomen op maatschappelijk iconen	■ Voorzet toekomst, uitwerken in scenario's (die tevens basis vormen voor de studio's)
	■ Schrijven en vormgeven digitaal essay

Parallel vindt analyse en vastleggen door middel van fotografie en film plaats ten behoeve van het digitale essay en publieke presentaties. Het onderzoek wordt uitgevoerd door INTI in samenwerking met de genoemde partners.

Vooruitblik

Het tweede luik dat in samenwerking met de Independent School for the City zal worden georganiseerd, maakt geen onderdeel uit van deze aanvraag. Het zal bestaan uit een serie studio's aan de Independent School for The City in hun programma van 2021. Deze studio's zullen, gebruik makend van het onderzoek, nieuwe stories en strategies maken voor de groeikernen, en vervolgens ontwerpen op verschillende schaal: stedenbouwkundig, openbare ruimte en gebouwen. De studio's zullen het onderwerp van experiment centraal zetten in een hedendaagse context. Stedenbouwkundig zullen de studio's een speculatief beeld geven van hoe de bestaande groeikernen over enkele decennia kunnen zijn. Uitgangspunt is dat er meer mensen gehuisvest zullen moeten worden en de groeikernen zich meer stedelijk zullen ontwikkelen.

Qua openbare ruimte zal de vraag centraal worden gesteld hoe een superdiverse bevolking geacommodeerd kan worden in een diverse openbare ruimte, waarbij het belang van die ruimte in perioden van quarantaine alleen maar toeneemt. Architectonisch zullen de studio's zich richten op nieuwe iconen voor de groeikernen, gebouwen waarin de gemeenschap van de toekomst uitgekristalliseerd zal worden. Deze nieuwe publieke iconen zullen zich verhouden tot de nieuwe condities op de woningmarkt, de effecten van migratie en de eisen van het klimaat, op een even vrijzinnige en vernieuwende wijze als hun voorgangers uit de jaren zeventig.

De Independent School for the City zal voor de studio's en workshops ontwerpers, kunstenaars en onderzoekers vragen als begeleiders en zal participanten uitnodigen die evenzeer verschillende vakgebieden binnen het creatieve veld vertegenwoordigen. De studio's zullen worden geïnformeerd met informatie en input die zowel lokaal specifiek is als futurologisch en visionair. Als tutors zullen experts worden aangetrokken die verbonden zijn aan de Independent School for the City:

■ Elma van Boxtel/Kristian Koreman (ZUS)	■ Sam Jacob (Sam Jacob Studio, UK)
■ Alessandra Covini (Studio Ossidiana)	■ Jacob van Rijs (MVRDV)
■ Peter Barber (Peter Barber Architects, UK)	■ Oana Rades (Shift)
■ Liza Fior (MUF, UK)	■ Dirk Sijmons

Het tweede deel van het tweeluik zal leiden tot een reeks publieke debatten op locatie, een reizende tentoonstelling en een publicatie.

EVALUATIE

INTI heeft de afgelopen jaren naast het internationale programma ook steeds in Nederland contact gehouden met en projecten georganiseerd in de Nederlandse New Towns. Een selectie van onze activiteiten en projecten:

- Making Almere (Tentoonstelling, publicatie en debatten), 2012
- Bijeenkomstenreeks van de Groeikernenkring (met Purmerend, Zoetermeer, Hoofddorp, Spijkenisse, Nieuwegein, Houten, Capelle a/d IJssel, Almere, Lelystad)
- [Conferentie International New Town Day, Holland Boom Town](#), 2018
- [New Towns Arrival Cities, Migration in New Towns, Spijkenisse](#), 2019
- [New Town Lab Meerzicht, Zoetermeer](#), 2019
- [Bijeenkomstenreeks van de Post 65 Groeikernen Kenniskring i.s.m. RCE](#), 2019

Inhoudelijke en/of financiële partners waren hierin RCE, BPD, Vereniging Delta Metropool en Planbureau voor de Leefomgeving en dat hopen we voor dit project te continueren.

Het INTI-programma voor de komende jaren richt zich op de transformatie-opgaven in New Towns in Europa en start in oktober 2020 met een serie van bijeenkomsten van de Post 65 Groeikernenkring. In deze reeks, die bestemd is voor de betrokkenen in de transformatie van de groeikernen (deelnemers zijn vooral de gemeenten zelf), staat het Post 65 erfgoed centraal. In april 2021 vindt een internationale conferentie plaats in Rotterdam over collectieve architectuuriconen en erfgoed in de New Towns.

PARTNERS

Aangezien dit project een voortzetting is van eerdere activiteiten van INTI rondom de groeikernen zullen voor de uitvoering en de publieke agendering van dit onderwerp eerdere partners betrokken worden die al bereidheid en interesse hebben getoond in het vervolg:

- De Groeikernen Kenniskring (Capelle a/d IJssel, Almere, Houten, Nieuwegein, Spijkenisse, Purmerend, Zoetermeer)
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)
- Bouwfonds Property Development (BPD, NL)
- Atelier Rijksbouwmeester
- Planbureau voor de Leefomgeving (PBL)
- Vereniging Deltametropool

GERAADPLEEGDE DOCUMENTEN

- De ZwarteHond. (2017). Nissewaard naar 2040. Nissewaard.
- Barzilay, Marcel, Ruben Ferwerda, Anita Blom, Experimentele woningbouw in Nederland 1968-1980: 64 gerealiseerde woonbeloften (Rotterdam 2020)
- Berg, JaapJan, Klaas Mulder en Sander Foederer, Vernieuwingen van de nieuwe stad: groeikernen van slaapstad naar droomstad (Almere 2009).
- Berg, JaapJan, Simon Franken en Arnold Reijndorp (ed.), Adolescent Almere. Hoe een stad wordt gemaakt (Rotterdam 2007).
- Biggelaar, Jeroen van den, De Lelijke Jaren zeventig. Moderne architectuur, publieke perceptie en de vroegtijdige sloop van vier prestigieuze projecten (Amsterdam 2018)
- Casteren, J. Van, Lelystad, (Prometheus 2008)
- Debben L en K Schuyt, Sociale Samenhang in een jonge stad (Amsterdam 2000).
- Duyvendak, Jan Willem, Peter van der Graaf, 'Thuis voelen in de buurt: een opgave voor stedelijke vernieuwing' (Amsterdam 2009).
- Faludi, Andreas en Arnold van der Valk, De groeikernen als hoekstenen van de Nederlandse ruimtelijke planningsdoctrine (Assen 1990)
- Geest, Joosje van (2016), Architectuurgids Zoetermeer, Amsterdam.
- Gemeente Almere. (2009). Concept Structuurvisie Almere 2.0. Almere.
- Gemeente Almere. (2009). Programmaplan vernieuwend wonen | Almere 2.0. Almere.
- Gemeente Almere. (2009). Wonen in Almere 2.0. Almere.
- Gemeente Almere. (2017). Omgevingsvisie Almere | Structuurvisie Almere conform Wro. Almere.
- Gemeente Capelle aan den IJssel. (2013). Structuurvisie 2030 | Parkstad naast economische motor. Capelle aan den IJssel.
- Gemeente Duiven, Gemeente Westervoort, e.a. (2017). Het recept van de Liemerse Woonagenda 2017-2027. Duiven-Westervoort.
- Gemeente Haarlemmermeer. (2012). Deelstructuurvisie Hoofddorp 2030. Haarlemmermeer.
- Gemeente Helmond. (2013). Stadsvisie 2030. Helmond.
- Gemeente Helmond. (2016). Woonvisie 2016-2020. Helmond.
- Gemeente Houten. (2015). Houten 2025 Toekomstvisie | Proeftuin Houten. Houten.
- Gemeente Houten. (2016). Woonvisie Houten 2016-2025. Houten.
- Gemeente Lelystad. (2013). Structuurvisie Locatiebeleid Lelystad 2013 - 2025. Lelystad.
- Gemeente Lelystad. (2014). Structuurplan Lelystad 2015. Lelystad.
- Gemeente Lelystad. (2016). Woningbouwprogrammering 2016-2020. Lelystad.
- Gemeente Lelystad. (2016). Woonvisie Lelystad 2016 - 2020. Lelystad.
- Gemeente Nieuwegein. (2017). Woningbouwprogramma 2030. Nieuwegein.
- Gemeente Nieuwegein. (g.d.). Toekomstvisie: Nieuwegein naar 2025. Nieuwegein.
- Gemeente Nissewaard. (2016). Nissewaard woont. Nissewaard.
- Gemeente Nissewaard. (2017). Nissewaard naar 2040. Nissewaard.
- Gemeente Purmerend. (2017). Opgehaald van Purmerend 2040: www.purmerend2040.nl
- Gemeente Purmerend. (g.d.). Woonvisie. Purmerend.
- Gemeente Zoetermeer. (2008). Stadsvisie 2030. Zoetermeer.
- Gemeente Zoetermeer. (2012). Visie Binnestad 2030. Zoetermeer.
- Gemeente Zoetermeer. (2015). Woonvisie Zoetermeer. Zoetermeer.
- Gemeente Zoetermeer. (2016). Woningbouwagenda Zoetermeer. Zoetermeer.
- INTI, 'New Town Heritage. Exploring the Boundaries: report', www.newtowninstitute.org/spip.php?article1252
- INTI (2009). Vernieuwing van de Nieuwe Stad. Groeikernen van slaapstad naar droomstad.
- Nio, Ivan, Moderniteit en suburbaniteit in de nieuwe stad: Almere, Cergy-Pontoise, Milton Keynes (Amsterdam 2016)
- Pantus, Willem Jan (2012), Groeikernen in Nederland. Een studie naar stedenbouw en architectuur, Utrecht.
- Reijndorp, A. e.a. (2011). Berichten uit de Nieuwe Stad, INTI.
- Reijndorp, A. e.a. (2011). New Town Roots, INTI.
- Reijndorp, A., Bijlsma, L., & Nio, I. (2012). Atlas Nieuwe Steden. De verstedelijking van de groeikernen. Zeist: Simon Franke - Trancity, Astrid Vorstermans, Valiz, i.s.m. International New Town Institute.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2018). Stadsvernieuwing in Stroomversnelling. Inventarisatie stadsvernieuwingplannen Interim Saldo.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2018). Predicaat Experimentele Woningbouw 1968-1980. Verkenning Post 65.
- Rijksdienst voor cultureel erfgoed (2020), Rapportage Verkenning Post 65: Nieuwe perspectieven tussen welvaart en weerstand.
- De Vletter, Martien De kritiese jaren zeventig. Architectuur en stedenbouw in Nederland, 1968-1982 (Rotterdam 2004).